

УДК 65.011.8.330

**ЕКОНОМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ
ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА****Пономарьов С.В., к.е.н.***Харківський національний університет радіоелектроніки*

У статті поставлено завдання наукового пошуку щодо теоретико-методологічних принципів формування стратегії підприємства, а також визначення виробничих сфер її реалізації. Соціально-економічні трансформації, які проводяться в Україні, постійні зміни законодавства, неефективне державне регулювання, високий рівень корупції та тіньової економіки – все це ускладнює нормальне функціонування підприємств. Як науковий підхід обрані теоретико-методологічні принципи конструювання стратегії підприємства: холистичний антропоморфізм; або методологічний індивідуалізм (редукціонізм); повна раціональність; обмежена раціональність; реактивний зв'язок; проактивний зв'язок; монополні ренти; рикардинські ренти; шумпетеріанські ренти. Результатом наукової статті є запропонований інструментарій формування стратегії підприємства, в основі якого використовуються теоретико-методологічні принципи. Такий підхід відкриває можливості для розробки методичних положень для реального впровадження стратегії.

Ключові слова: стратегія підприємства, стратегічне управління, типологія стратегій, господарська поведінка, конкурентні переваги, господарська поведінка.

УДК 65.011.8.330

**ECONOMIC AND TECHNOLOGICAL PRINCIPLES
OF THE STRATEGY OF ENTERPRISE FORMATION****Ponomarev S., PhD in Economics***Kharkov national university of radio electronics*

The scientific research on theoretical and methodological principles of the strategy enterprise formation, as well as definition of production spheres of its implementation, has been put out as a task of the article. It has been proved that socio-economic transformations that have been taking place in Ukraine, constant changes in legislation, ineffective state regulation, high levels of corruption and the shadow economy complicate the normal functioning of enterprises. Theoretical and methodological principles of constructing a strategy for an enterprise have been chosen as a scientific approach. They are: holistic anthropomorphism; or methodological individualism (reductionism); complete rationality; limited rationality; reactive bond; proactive connection; monopoly rentals; Ricardian rentals; Schumpeterian rents. The toolkit for the formation of enterprise strategy, which is based on theoretical and methodological principles, has been proposed. It opens up opportunities for developing methodological guidelines for the realization of a strategy.

Keywords: strategy of enterprise, strategic management, types of strategies, economic behavior, competitive advantages, economic behavior.

Актуальність проблеми. Бурхливі соціально-економічні трансформації, які відбуваються в Україні, постійні зміни господарського законодавства, неефективне державне регулювання, високий рівень корупції та тінізації економіки – усе це значно ускладнює нормальне функціонування підприємств, подекуди унеможлиблює прийняття управлінських рішень, розрахованих на тривалу перспективу. За таких умов для вітчизняних підприємств визначення стратегії розвитку є доволі непростим завданням. Відтак виявляється корисним виділити й узагальнити аналітичні прийоми конструювання стратегій, визначити можливості їх застосування у вітчизняній економіці.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Стратегія підприємства як самостійний розділ досліджень з менеджменту починає виокремлюватися у 60-ті рр. ХХ ст. [1, с. 8; 2; 3, с. 48] під впливом зростання динамізму зовнішнього середовища [3, с. 42-48]. Незважаючи на значну увагу, яка приділяється у спеціальній літературі концептуалізації стратегій бізнес-організацій, єдине, загальновизнане тлумачення поняття «стратегія підприємства» наразі відсутнє. Проте у цих дослідженнях поза увагою опиняються деякі важливі питання. По-перше, стратегії, поєднані спільними родовими ознаками, доволі часто ґрунтуються на протилежних методологічних принципах. Так, ресурсні концепції можуть спиратися на принцип методологічного індивідуалізму, коли акцент у вивченні стратегічної поведінки переноситься з підприємства як системи на вивчення поведінки індивідів у його складі. Водночас одна з найбільш відомих ресурсних концепцій – концепція динамічних здібностей [4], спирається на холістичне сприйняття підприємства. По-друге, більшість концепцій стратегії виходить з її розуміння як засобу підтримки конкурентних переваг, залишаючи цілковито невизначеним питання про діяльність підприємства-монополіста. З огляду на це виявляється корисним узагальнити теоретико-методологічні принципи формування стратегії підприємства та визначити сфери їх застосування у вітчизняній економіці.

Метою статті є виділення та узагальнення теоретико-методологічних принципів формування стратегії підприємства, а також визначення сфери їх застосування у вітчизняній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийнято вважати, що метою стратегічного управління підприємством є створення та підтримка конкурентних переваг, які забезпечують йому недосяжні для суперників

ренти [1, с. 7; 4, с. 134]. Відповідно, стратегія стає способом дій, спрямованих, по-перше, на визначення цих переваг, по-друге, на їх реалізацію. Різними авторами, як правило, використовуються декілька аналітичних прийомів конструювання стратегії. Найбільш продуктивними, на нашу думку, є спроби систематизувати підходи до визначення стратегії, спираючись на теорії фірм, адже теорії фірм є своєрідною інтелектуальною платформою сучасних концепцій стратегій. Спробуємо виділити ті методологічні принципи, які становлять необхідні концептуальні засади конструювання стратегій. До їх числа, на нашу думку, можна віднести такі (таблиця 1):

1. *Принципи органічної побудови підприємства – холістичний антропоморфізм або методологічний індивідуалізм (редукціонізм)*, які визначають способи розподілу повноважень та відповідальності всередині підприємства, а також способи координації дій, спрямованих на досягнення цілей. Холістичний антропоморфізм передбачає, що підприємство як інститут є первинним по відношенню до індивідів, які його утворюють. Через це підприємство може ставати носієм певних специфічних ресурсів (організаційних рутин – нормальних та передбачуваних зразків поведінки; динамічних здібностей – здатностей підприємства модифікувати та переглядати свої компетенції відповідно змінам зовнішнього середовища; ключових компетенцій), завдяки використанню яких і забезпечуються конкурентні переваги. У такому випадку змістом стратегії підприємства є формування специфічних ресурсів або інститутів та організація їх використання. Важлива роль у цьому процесі відводиться самому підприємству.

Методологічний індивідуалізм виходить з того, що дії підприємства пояснюються особливостями взаємодії окремих індивідів. Підприємство розглядається не як цілісний об'єкт, а як сукупність індивідів або їх груп. При цьому інтереси різних груп носять, як правило, суперечливий характер. Відповідно, дії фірми розглядаються як спроби розв'язати перманентний конфлікт інтересів. За таких умов змістом стратегії підприємства стає, по-перше, сукупність правил прийняття рішень щодо розподілу різноманітних ресурсів між окремими індивідами (їх групами) та особливості внутрішньофірмової координації, по-друге, пошук та закріплення сталих інституціональних форм пом'якшення внутрішньої конфліктності. Описані теоретико-методологічні підходи мають дещо різні сфери застосування.

Так, холістичний антропоморфізм зазвичай використовується при

Таблиця 1 - Теоретико-методологічні принципи конструювання стратегії підприємства

Особливості підприємства як об'єкту дослідження	Теоретико-методологічні принципи, на яких ґрунтуються уявлення про особливості підприємства	Концепції стратегій, які ґрунтуються на використанні принципу
Органічна побудова підприємства	Холістичний антропоморфізм – принцип, згідно з яким підприємство наділяється властивостями, притаманними виключно індивідам	Концепція динамічних здібностей Школа проектування
	Методологічний індивідуалізм (редукціонізм) – принцип, згідно з яким дії підприємства пояснюються особливостями взаємодії окремих індивідів	Школа проектування Ресурсна концепція Процесний підхід Поведінкова теорія
Організаційна та індивідуальна поведінка	Повна раціональність – принцип, згідно з яким суб'єкт приймає рішення, орієнтуючись на максимальний економічний результат та мінімально можливі витрати ресурсів	Школа проектування Школа планування Концепція конкурентних сил Концепція стратегічного конфлікту
	Обмежена раціональність – принцип, згідно з яким суб'єкти прагнуть діяти раціонально, але насправді володіють такими можливостями обмежено. Різновидом є органічна раціональність – принцип, згідно з яким поведінка суб'єкта органічно поєднується з відповідними інституціональними умовами часу та місця	Ресурсна концепція Теорія спонтанної стратегії Теорія логічного інкременталізму
Зв'язок з оточуючим середовищем	Реактивний зв'язок – дії підприємства зумовлюються зовнішніми обставинами та є реакцією на передбачуваний розвиток подій в оточуючому середовищі та на загострення конкуренції	Школа проектування Школа планування
	Проактивний зв'язок – заздалегідь визначені дії підприємства спрямовуються на передбачення дій суб'єктів зовнішнього середовища та посилення позицій у конкурентній боротьбі	Концепція динамічних здібностей Теорія стратегічного конфлікту Школа підприємництва
Конкурентні переваги	Монопольні ренти – ренти, які отримує підприємство, що має ринкову владу та здатне завдяки їй впливати на ціну	Концепція конкурентних сил Теорія стратегічного конфлікту
	Рікардіанські ренти – ренти, які створюються внаслідок існування розбіжностей умов використання ресурсів, які є однорідними	Традиційний ресурсний підхід
	Шумпетеріанські ренти (ренти інноватора) – ренти, які виникають внаслідок нижчих, ніж у конкурентів витрат, або внаслідок унікальності принципово нового продукту; мають тимчасовий характер.	Процесний підхід Концепція динамічних здібностей Підприємницька школа

Складено автором.

розробці стратегій великих бюрократизованих підприємств або технологічно складних виробництв, коли відсутність ефективних організаційних рутин значно ускладнює процес прийняття рішень. Водночас слід зазначити, що в умовах реорганізації підприємства конструювання стратегії на принципах холістичного антропоморфізму неможливо, оскільки у цей час втрачаються надіндивідуальні інститути, відбувається руйнування ключових компетенцій підприємства. Практичне втілення принципу методологічного індивідуалізму можна спостерігати у стратегіях підприємств, яким властивий посилений вплив індивідів та їх груп на процеси розподілу ресурсів. За таких умов визначення цілей підприємства та правил прийняття рішень викривлюється на користь найбільш впливових груп (профспілок, мажоритарних акціонерів, менеджменту тощо). У вітчизняному господарському середовищі використання принципів методологічного індивідуалізму зумовлене насамперед невизначеністю прав власності. Нечіткість їх специфікації змушує менеджмент підприємства при прийнятті стратегічних рішень орієнтуватися на підтримку контактів з органами державної влади, що складає передумови повноцінної реалізації законно набутих прав.

2. *Принципи організаційної та індивідуальної поведінки – повна раціональність, обмежена раціональність (зокрема, органічна раціональність)*, які визначають способи взаємодії індивідів та їх груп всередині підприємства, а також причини і фактори, що їх зумовлюють.

Вважається, що процес прийняття стратегічних рішень не наражається на фактор невизначеності: зовнішнє середовище є сталим, а менеджери володіють необмеженими здібностями з обробки інформації та діють виключно в інтересах максимізації прибутку підприємства. Однією з найбільш відомих спроб використати цей принцип при конструюванні стратегій є метод SWOT-аналізу, розроблений К. Ендрюсом. SWOT-аналіз дав можливість одночасно аналізувати фактори внутрішнього та зовнішнього середовища та конструювати стратегію фірми у конкретній ситуації. Проте вихідні посилки методу оцінюються як нереалістичні. Так мало ймовірно, що керівництво організації може володіти повним та беззаперечним знанням про сильні та слабкі сторони організації, а також точно передбачити зміни у зовнішньому середовищі.

Цього недоліку позбавлений принцип обмеженої раціональності, який передбачає, що суб'єкти тільки прагнуть діяти раціонально, але насправді їх можливості щодо отримання та обробки інформації є обмеженими. Тому при розробці стратегії обираються не оптимальні, а задовільні альтернативи. Комплементарним до цього принципу є

принцип органічної раціональності, згідно з яким поведінка суб'єкта органічно поєднується з відповідними інституціональними умовами. Принцип обмеженої раціональності становив необхідне теоретичне підґрунтя для виникнення агентської теорії корпоративного управління. Її предметом став конфлікт інтересів власників та менеджерів, причини виникнення якого вбачалися в асиметричному доступі до інформації.

Слід зазначити, що у сучасних умовах принцип повної раціональності вичерпав можливості пояснення організаційної та індивідуальної поведінки. Формування стратегії розглядається як взаємодія між індивідуальними учасниками організації та соціальною системою, всередині якої вони діють. Важливість використання принципу обмеженої раціональності при формуванні стратегії у вітчизняних соціально-економічних реаліях зумовлюється, насамперед, значною асиметрією інформації, підвищеною нестабільністю інститутів, значними трансакційними витратами на захист прав власності. Невід'ємною складовою стратегії за таких умов постає пошук механізмів балансування економічних інтересів, заснованих не на антагонізмі, а на партнерстві та співпраці, а також обґрунтування критеріїв задовільності при прийнятті рішень.

3. *Принципи зв'язку з оточуючим середовищем – реактивний або проактивний*, які визначають способи координації господарських відносин підприємства з суб'єктами поза його межами.

Реактивний принцип передбачає, що дії підприємства зумовлюються зовнішніми обставинами та є реакцією на непередбачуваний розвиток подій в оточуючому середовищі та загострення конкуренції. Відповідно, стратегія підприємства значною мірою залежить від дій, які вчиняють суб'єкти оточуючого середовища. Реактивні принципи конструювання стратегій були характерні для початкового етапу розвитку теорії стратегічного управління. Так, у роботах школи проектування, школи планування призначенням стратегії вбачалася оптимальна стиковка підприємства з його зовнішнім середовищем. Проактивний принцип формування стратегії протилежний за змістом: підприємство не пристосовується до змін в оточуючому середовищі, а передбачає дії суб'єктів оточуючого середовища та вживає необхідні заходи для збереження конкурентних переваг. Сучасні теорії стратегій орієнтують підприємство на випереджаюче створення та розвиток унікальних ресурсів та здібностей (концепція ключових компетенцій, концепція динамічних здібностей).

Цікаво, що стратегія хоча і сприймається як заздалегідь визначені дії у відповідь на передбачення змін у зовнішньому середовищі, вона не є чимось застиглим, незмінним. Навпаки, проактивні стратегії розвиваються інкрементально (невеликими, послідовними кроками): зберігаючи гнучкість та беручи до уваги накопичений досвід, підприємство просувається від загальних ідей до дедалі конкретніших положень та завдань. Важливу роль у цьому процесі відіграє організаційне навчання, внутрішньофірмовий обмін знаннями та інформацією. Зрозуміло, що у сучасних умовах господарювання, коли оточуюче середовище швидко змінюється, реактивний принцип майже не застосовується. Для збереження власних позицій підприємство скоріше обере проактивний принцип взаємодії з оточуючим середовищем.

Усе це призводить до трансформації проактивного принципу формування стратегії: змістом стратегії стає не створення внутрішньофірмових інститутів, а інституціоналізація взаємодії підприємства з оточуючими зовнішніми суб'єктами. Причому чим сильніше впливає суб'єкт на процес суспільного розподілу, тим складніше зацікавленим сторонам досягти консенсусу. Особливо важко інституціоналізація відбувається, якщо однією зі сторін є держава.

4. Принципи забезпечення конкурентних переваг – монопольні ренти, рикардіанські ренти, шумпетеріанські ренти, які визначають способи формування та використання недоступних суперникам рент.

Джерелом монопольних рент є привілейовані ринкові позиції. Підприємства здатні отримувати монопольні ренти лише тоді, коли вони здатні стримувати конкурентні сили, які прагнуть звести економічні доходи до нуля [4, с. 137]. Виходячи з цього, змістом стратегії підприємства є ринкове позиціонування, спрямоване на захист від впливу конкурентних сил. Причому структура галузі відіграє провідну роль при визначенні та обмеженні стратегічних дій. Саме цей підхід властивий для концепції конкурентних сил М. Портера. Іншою концепцією, яка вбачає провідну роль використання ринкової влади у формуванні рент, є концепція стратегічного конфлікту К. Шапіро. Згідно з нею, підприємство може впливати на конкурентів, маніпулюючи ринковим середовищем (створення не вигідних умов бізнесу за допомогою стратегічних інвестицій, цінових стратегій, подачі ринкових сигналів та контролю за інформацією). Призначенням стратегії є вплив на поведінку конкурентів через подачу ринкових сигналів [4, с. 138-139]. Підкреслимо, що монопольна рента створюється на рівні галузі, ринку, а не на рівні фірми.

Рікардіанські ренти отримують власники рідкісних, специфічних відносно підприємств ресурсів, результати використання яких важко продати на ринках проміжних продуктів. Тобто джерелом конкурентних переваг є не вигідність позиції у галузі, а безпосередньо «діяльність підприємства, яка передує товарним ринкам» [4, с. 142]. Виходячи з того, що контроль над рідкісними ресурсами є джерелом отримання економічного прибутку, змістом стратегії може стати набуття підприємством нових організаційних навичок, внутрішньофірмове управління знаннями, навчання підприємства – тобто акумулювання організаційних та нематеріальних активів. У системному вигляді цей підхід представлено у більшості ресурсних концепцій стратегій. Шумпетеріанські ренти (ренти інноватора) виникають внаслідок нижчих, ніж у конкурентів витрат, або внаслідок унікальності принципово нового продукту та мають тимчасовий характер. Принцип шумпетеріанських рент як способу утримання конкурентних переваг покладений в основу концепції динамічних здібностей – здібностей підприємства модифікувати та переглядати свої компетенції для досягнення відповідності динамічному зовнішньому середовищу. Центральним питанням стратегії стає прийняття рішень щодо вибору конкурентних довгострокових курсів розвитку та строків зміни цих курсів [4, с. 146].

У вітчизняних господарських умовах до названих способів формування та використання недоступних суперникам рент додається ще один – рента влади, яка формується за рахунок штучного зниження витрат ведення бізнесу (заниження у порівнянні з ринком вільної конкуренції цін на виробничі ресурси, неналежна оплата праці, ухилення від оподаткування, ігнорування прав міноритарних акціонерів, отримання пільгових державних кредитів тощо). Проте, на відміну від монопольних рент, джерелом яких є ринкова позиція у галузі, рента влади у вітчизняних умовах має джерелом доступ до державних владних інститутів. Відповідно, невід'ємним компонентом стратегії підприємства стають підтримка контактів з державними органами та інвестиції у владу. За таких умов держава перетворюється на джерело нерівності у реалізації соціально-економічних прав. На думку вітчизняних дослідників, основна причина цього явища – неефективне інституціональне середовище, у тому числі вади інституту власності: концентрація власності у вузького кола осіб, використання інституту влади як інструменту легалізації прав власності та обмеження доступу третіх осіб до комерційно привабливих видів економічної діяльності, складність забезпечення суспільного контролю над

використанням державних корпоративних прав [5, с. 87-88; 6, с. 65; 7, с. 29; 8, с. 235; 9, с. 180; 10, с. 51].

Висновки. Сучасна теорія стратегічного управління характеризується розмаїттям типологій стратегій підприємства. Проте це природне явище, оскільки складність підприємства як соціально-економічного суб'єкту господарських відносин унеможлиблює виокремлення єдиних, чітких критеріїв класифікації стратегій. Враховуючи, що інтелектуальною платформою сучасних концепцій стратегій є неортодоксальні теорії фірми, було зроблено спробу систематизувати аналітичні прийоми конструювання стратегій, спираючись саме на теорію фірми. Перспективи подальших досліджень у цій сфері пов'язані з аналізом та оцінкою доцільності використання виділених теоретико-методологічних принципів в умовах певної галузі, сфери виробництва, або, навіть, окремого підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Катькало, В. С. Исходные концепции стратегического управления и их современная оценка [Текст] / В. С. Катькало // Российский журнал менеджмента. – 2003. – № 1. – С. 7-30.
2. Катькало, В. С. Теория стратегического управления: этапы развития и основные парадигмы [Текст] / В. С. Катькало // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2002. – Сер. Менеджмент. – № 2. – С. 3-21.; № 3. – С. 3-26.
3. Ансофф, И. Новая корпоративная стратегия [Текст] / И. Ансофф ; пер. с англ. – СПб : Питер Ком, 1999. – 416 с.
4. Тис, Д. Дж. Динамические способности фирмы и стратегическое управление [Текст] / Д. Дж. Тис, Г. Пизано, Э. Шуен // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Сер. 8. – 2003. – Вып. 4. – С. 133-171.
5. Дементьев, В. В. Почему Украина не инновационная держава: институциональный анализ [Электронный ресурс] / В. В. Дементьев, В. П. Вишневский // JOURNAL OF INSTITUTIONAL STUDIES. – 2010. – № 2. – Т. 2. – С. 81-95. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/pochemu-ukraina-ne-innovatsionnaya-derzhava-institutsionalnyu-analiz>
6. Овсієнко, О. В. Держава як джерело нерівності у реалізації соціально-економічних прав в Україні [Текст] / О. В. Овсієнко // Вісник НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. – 2014. – № 4. – с. 59-68.
7. Ущатовський К.В. Теоретико-методологічні принципи формування стратегії підприємства / К.В. Ущатовський // Проблеми науки. – 2015. №6. – с. 28-34.
8. Ансофф И. Стратегическое управление / И.Ансофф; пер. с англ.. – М.: Экономика, 1989. – 303 с.
9. Костін Д.Ю. Енергетика: мотивація персоналу: монографія / Д.Ю. Костін. – Х: ООО «Компанія СМІТ», 2014. – 260 с.
10. Dilorenzo, T.J. The Myth of Natural Monopoly / T.J. Dilorenzo // The Review of Austrian Economics. – 1996 / – Vol. №2. – P. 43-58